

САМОЛІКВІДАЦІЯ ОСЕРЕДКІВ УКРАЇНСЬКОЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ (БОРОТЬБИСТІВ) У 1920-МУ РОЦІ (НА ПРИКЛАДІ ПОЛТАВЩИНИ)

У статті на основі архівних документів аналізуються основні аспекти діяльності КП(б)У та її полтавських організацій щодо небільшовицьких партій. Зокрема, досліджуються причини та умови самоліквідації місцевих осередків Української комуністичної партії (боротьбистів) на території Полтавщини у 1920-му році. З'ясовується механізм тиску на них органів партійної і державної влади.

Ключові слова: український націонал-комунізм, УКП (боротьбистів), РКП(б), КП(б)У, Полтавщина, небільшовицькі партії.

З'ясування питань практики становлення авторитарних і тоталітарних політичних режимів продовжує залишатися актуальним в історичній науці. Особливо цікавим є вивчення такого досвіду на регіональному рівні. Метою нашого дослідження є намагання простежити особливості боротьби більшовиків із своїми тимчасовими союзниками в Україні – Українською комуністичною партією (боротьбистів) у 1920-му році на прикладі Полтавської губернії – одного із центральних регіонів Української Соціалістичної Радянської Республіки (далі УСРР – авт.). Протиборство між ними було одним із найбільш яскравих проявів на шляху становлення однопартійної політичної системи РКП(б)-КП(б)У. Для розв'язання цієї проблеми ми використали автентичні архівні документи з фондів Державного архіву Полтавської області. Відповідно до специфіки тогочасного правопису при цитуванні збережені стиль і орфографія оригіналу; переклад з російської мови українською автора статті. Зазначена проблема має певну історіографічну базу. Зокрема, при підготовці статті ми використали праці дослідників В.Я. Ревегука, Л.Л. Бабенко, С.М. Ляхівненка, І.Ф. Кураса, С.А. Кокіна, К.В. Гусева, В.О. Полушкіної, М.І. Панчука, Я.М. Остапенко, С.В. Білошицького та ін. Зазначимо, що в такій постановці обрана тема не була об'єктом спеціального дослідження, а відтак це підвищує актуальність дослідження.

Українська комуністична партія (боротьбистів) (далі УКП(б) – авт.) утворилася у серпні 1919 року на основі злиття Української партії соціалістів-революціонерів (комуністів) та Української соціал-демократичної робітничої партії (“незалежних лівих”) [16, с. 93]. Вона була відносно впливовою і багаточисельною. Так, за підрахунками дослідниці В. О. Полушкіної, у лавах УКП(б) на весну 1920 року налічувалося 15 тисяч членів [6, с. 68]. Зазначимо, що еволюція її політичної доктрини була довготривалою і суперечливою, як і її організаційний розвиток. Вона змінювалася під впливом поступового полівиння мас, загострення внутрішньополітичної ситуації, спричинених провальною політикою різних політичних сил періоду 1917 – 1920-их років. УКП(б) врахувала досвід перебільшення політичними силами значення національного питання та недооцінку соціального у процесі державного будівництва. Зрештою, програма

УКП(б) еволюціонувала до націонал-комунізму, який бачився запорукою розв'язання всіх соціальних та національних проблем [5, с. 112; 11, с. 167-169].

Фактично, УКП(б) запропонувала свою альтернативу державного будівництва в Україні, поєднавши національні вимоги з соціальними. Її основними положеннями були: вирішення національного питання шляхом створення незалежної від Росії і її партійного більшовицького центру Української соціалістичної радянської республіки; проведення внутрішніх перетворень на засадах соціалістичної програми; побудова соціалістичного ладу в Україні; встановлення влади диктатури пролетаріату та найбіднішого селянства у формі рад робітничих і селянських депутатів; створення окремої української Червоної Армії; власний, незалежний від Москви центр управління народним господарством України тощо. Також боротьбисти виступали за перемогу світової комуністичної революції, утворення Всесвітньої федерації соціалістичних республік, членом якої повинна була стати й Україна як окремий політико-адміністративний суб'єкт, на правах повної автономії у внутрішніх політичних і економічних справах, з власним політичним центром. Таким чином, у питанні української державності боротьбисти стояли на федералістських позиціях, розглядаючи самостійність радянської України лише як умову переходу до Всесвітньої соціалістичної федерації, сподіваючись на можливість рівноправного становища у ній усіх республік. Боротьбисти вважали КП(б)У представником Москви, філією РКП(б), а тому не вважали її виразником інтересів українців, вважаючи, натомість таким виразником УКП (боротьбистів). В цілому, більшовиків в Україні вони розглядали ледь не окупантами, які здійснювали тут під виглядом інтернаціональної допомоги насправді загарбницьку, окупаційну політику [5, с. 112-114; 11, с. 167-169; 14, с. 6-7; 16, с. 95].

Боротьбисти вважали, що керувати комуністичним будівництвом у кожній країні мають власні сили, які добре знають специфічні національні умови й могли б спробувати пристосувати до них комуністичні догми. Більше того, вони обстоювала тезу про особливість України як аграрної держави, наголошуючи на несхожості з умовами Росії. Тому УКП(б) виступала проти злиття України з Росією, адже Україна є окремою державою, що відрізняється від Росії не тільки мовою, а й соціально-економічними та культурними умовами. Також лідери УКП(б) вважали свою партію українським комуністичним центром, який репрезентував інтереси українського селянства й робітництва, та пропонували об'єднання усіх комуністичних сил в Україні на базі своєї партії, що можна розглядати як прагнення до монополізації (в перспективі) політичної влади в УСРР. Це, а також активна участь партії в організації прорадянських повстань було, за їх переконанням, підставою для того, щоб УКП(б), а не КП(б)У була основою формування уряду УСРР [14, с. 6-7; 16, с. 95].

Отже, підґрунтям переходу УКП(б) на платформу визнання радянської влади та встановлення союзницьких відносин з більшовиками наприкінці 1919 року була деяка схожість ідеологічних поглядів. До того ж, не слід забувати, що справа звільнення більшої частини України від білогвардійців належала партизанським загонам боротьбистів, які були найсильнішою партією у денікінському підпіллі, та махновців. КП(б)У в основній своїй масі перебували у той період на російській території, а селянство в основному підтримувало не більшовиків, негативний досвід політики яких ще не встигло забути, а УКП(б) та її програмні положення.

Фактично і втретє більшовики трималися в Україні на силі своїх багнетів. А тому їм був просто необхідний тимчасовий союз з селянством – найчисельнішою соціальною верствою населення України, виразником якого на той час була УКП(б). Натомість виступити збройно силами своїх партизанських загонів проти більшовиків боротьбисти не наважилися з огляду на наявність у останніх регулярної Червоної армії, спільність ідеології та союзницькі відносини [14, с. 7; 15, с. 11].

17 грудня 1919 року у Москві між ЦК КП(б)У й ЦК УКП(б) було укладено договір про співпрацю на базі Всеукраїнського ревкому шляхом входження у нього боротьбистів. Така ж угода була укладена між ЦК КП(б)У і УПЛСР (борбистів). До складу Всеукрревкому, разом із більшовиками та борбистом, увійшов також боротьбист Г. Гринько [16, с. 97]. Це дало можливість боротьбистам проводити політику легально, а більшовикам – заручитися їхньою підтримкою [15, с. 10].

Однак УКП(б) складала відчутну опозицію КП(б)У. Боротьбу з нею більшовики почали одразу ж після встановлення радянської влади. Іншого шляху й бути не могло, адже після здійснення Жовтневого перевороту почалося усунення від політичного життя усіх небільшовицьких партій. У свою чергу, створення однопартійної політичної системи неминуче породжувало формування тоталітарної держави [3, с. 12]. Політична доктрина більшовицької партії не допускала існування альтернативних партій на теренах колишньої Російської імперії. Адже конкуренти могли запропонувати оптимальні шляхи виходу держави з кризового стану та мали б, як наслідок, досить чисельний електорат під час виборів до рад, що могло б привести до втрати більшовиками політичної монополії та подальшого краху комуністичної партії [1, с. 16-17]. Крім цього, як з'ясував у дисертаційному дослідженні С. В. Білошицький, встановлення монопартійної системи було єдино можливим засобом забезпечення політичного панування більшовицької партії в Україні [4, с. 2].

Зазначимо, що після розгрому денікінських військ і відновлення радянської влади в більшій частині сучасної України більшовики одним із стратегічних завдань висунули подальше інтернаціональне зміцнення єдності радянської України з іншими радянськими республіками [13, с. 230]. Потреба у союзі з УКП(б) після перемоги над Денікіним майже відпала. Лідер більшовиків Ленін публічно у своєму “Листі до робітників і селян України з приводу перемоги над Денікіним” від 28 грудня 1919 року написав, що більшовики “хочуть досягнути добровільно союзу націй <...>”, братської єдності на добровільній згоді народів, під якими розумівся тісний військово-політичний і економічний союз [13, с. 230-231]. Пізніше IV конференція КП(б)У (17 – 23 березня 1920 року) чітко висловилася за всебічне зміцнення дружби і єдності України і Росії, розглядаючи “усілякі спроби розірвати чи ослабити цей зв'язок <...> контрреволюційними, направленими проти влади робітників і селян”, а висунення національного питання “<...> спробою зірвати і ускладнити встановлення пролетарської диктатури” [13, с. 231]. Отже, позиція більшовиків повністю суперечила поглядам УКП(б).

У стосунках між УКП(б) та КП(б)У в УСРР упродовж січня-лютого 1920 року спостерігалася міжпартійна боротьба у формі численних конфліктів між представниками даних партій на місцях, незважаючи на укладену на рівні ЦК

напередодні угоду [15, с. 10]. Дослідниками К. В. Гусевим і В. О. Полушкіною було підраховано, що упродовж лютого-березня 1920 року питання про боротьбистів і ставлення до них розглядалося майже на кожному засіданні ЦК КП(б)У [6, с. 64]. Ленін за чотири місяці (з грудня 1919 – до березня 1920 року) у семи документах аналізував різноманітні аспекти тактики більшовиків щодо УКП(б) [2, с. 214]. Це є свідченням того, що він особисто тримав під контролем ситуацію щодо УКП(б). Як зазначила у своєму дисертаційному дослідженні Я.М. Остапенко, суперечності виникали з досить принципових питань, зокрема, у виборюванні права одноосібного представника та носія комуністичних ідей, лідера українського пролетаріату, а також у поглядах щодо майбутнього державного устрою УСРР. Переважна більшість суперечок, незважаючи на різкість звинувачень, обмежувалась полемікою, не переростаючи у відкрите протистояння. Існували розбіжності й у діях частини партійних низів та лідерів боротьбистів. Так, керівництво УКП(б) йшло на компроміс з більшовиками у таких важливих питаннях, як ліквідація Червоної Української Армії, поширення в Україні декретів РСФРР, нехтуючи при цьому інтересами більшості своїх рядових партійців [15, с. 10-11].

Зазначимо, що на Полтавщині місцеві осередки УКП(б) користувалися значною підтримкою більшості селянства регіону. Під час білогвардійської окупації практично в кожному повіті Полтавської губернії існувала розгалужена мережа підпільних організацій боротьбистів. Ті, яким вдалося уникнути викриття і розгрому, стали осередками формування повстансько-партизанських загонів [19, с. 48]. І хоч на початку 1920 року радянська влада на Полтавщині після вигнання білогвардійців була встановлена повсюдно, міцно утвердилася й реально діяла вона лише в Полтаві та повітових містах губернії [18, с. 140]. З приходом червоних військ на території Полтавської губернії почали відновлюватися органи радянської влади. 13 грудня 1919 року за взаємною домовленістю більшовиків і боротьбистів був утворений губернський революційний комітет (ревком – тимчасовий керівний орган влади до обрання рад – авт.), до складу якого увійшли місцеві більшовики М. Алексеев, Г. Кондратко, М. Стасюк, Івасенко-Чумак, Баскаков та боротьбисти Сердюк і Васильєв. Проте в такому складі він проіснував недовго і вже 18 грудня за рішенням Реввійськради Південного фронту був реорганізований. До складу нового ревкому були призначені більшовики Я. Дробніс (голова), О. Буценко, Г. Кондратко, Ю. Коцюбинський, С. Козюра, і лише один боротьбист Сердюк. Але губком УКП(б) відхилив пропозицію більшовиків ввести представника від своєї партії до складу губревкому, мотивуючи це тим, що губревком призначений військовим командуванням Червоної армії, а не обраний партіями, які вели спільну боротьбу проти денікінців і стоять на платформі радянської влади [18, с. 137]. У цілому в повітах Полтавщини особовий склад перших ревкомів після вигнання білогвардійців також утворювався шляхом компромісу, погодження між більшовиками і боротьбистами. Останні внесли вагомий внесок у розгортання підпільної боротьби і повстанського руху в тилу денікінських військ, а тому справедливо претендували, і, зрештою, отримували посадові місця для своїх представників [18, с. 137-139].

Третій прихід червоних військ на Полтавщину не привів до зміцнення тут радянської влади, яку населення краю у своїй більшості, як і раніше, не

сприймало. Дещо стримував вороже ставлення до більшовиків якраз їх союз з УКП(б), що склався в період боротьби з Денікіним. Але після відновлення радянською владою навесні 1920 року продовольчої розкладки антибільшовицька селянська повстанська боротьба на Полтавщині, як і по всій Україні, посилилася [18, с. 157].

Боротьбисти користувалися великим впливом не лише серед українського селянства, але й робітництва. Організацію УКП(б) у Полтаві очолював робітник-залізничник Мусіндзон, а ідейними натхненниками боротьбистів були В. Дем'яновський (Лазорський) та Л. Ковалів. Губернським друкованим органом партії стала газета "Боротьбист", яку редагували Г. Коцюба та М. Хрестовий. Існувала й молодіжна організація УКП(б) – Комуністична юнацька спілка (КЮС або КоМЮС) [18, с. 137].

У звільнених від денікінців районах України, де відновлювалася радянська влада, КП(б)У, услід за РКП(б), монополізувала право й на теоретичну розробку, й на організаційно-політичне забезпечення соціально-економічних перетворень у республіці. Спроби ж теоретиків інших партій доповнити цю теорію обґрунтуванням національної специфіки класової боротьби, зокрема в Україні, сприймалися більшовиками як замах на "чистоту" вчення і на монополію влади партії більшовиків [16, с. 101]. КП(б)У встановлювала квоти представництва інших партій, що стояли на платформі радянської влади, у ВУЦВК, РНК УСРР, інших органах влади, регламентувала видання друкованих органів партій тощо. Таке "співробітництво" більшовиків з іншими партіями неминуче вело до розколу останніх та їх поглинання більшовицькою партією [16, с. 101]. Слід враховувати, що КП(б)У не була українською партією у звичайному розумінні цього слова. Вона являла собою регіональне відділення РКП(б) на автономних правах, де українців було за офіційними даними лише 3,5 % [19, с. 16]. Фактично, амбіції КП(б)У на монополію влади спиралися на військову присутність в УСРР червоних військ.

За висновками В.Я. Ревеуга, УКП(б) підтримувала більшість селянства Полтавщини. Так, на загальних зборах селян в Диканьці 1 лютого 1920 року було прийнято резолюцію боротьбистського змісту, запропоновану керівником партизанського загону І. Федорченком. У ній вимагалось, щоб "УСРР була незалежна, як у сфері культурного життя, так і економічного, себто мала свої окремі центри, які найкраще зможуть налагодити справу щодо цих галузей соціалістичного будівництва". 2 березня 1920 року подібну запропоновану боротьбистами резолюцію було прийнято на безпартійній робітничо-селянській конференції в Кобеляках та інших містах і селах Полтавщини [18, с. 139].

Поставлені перед фактом відкритої непокори своїй політиці, більшовики вирішили дати рішучу відсіч усім намаганням боротьбистів. У комуністичних виданнях, а такими була більшість газет Полтавщини, піднялася антиборотьбистська кампанія наклепів та брехні. Їх звинувачували в націоналізмі, петлюрівщині, контрреволюційності тощо. Найбільше паплюжив боротьбистів В. Затонський у харківській газеті "Коммунист", публікації якого відразу ж передруковувалися в полтавській газеті "Радянська влада" [18, с. 139-140]. Іншим дієвим засобом прискорення усунення боротьбистів, як і інших партій з політичної арени були вибори до місцевих Рад, які у більшості були нерівними, непрямими, незагальними, нетаємними, а тому й результати їх не відповідали

реальним настроям у суспільстві. Такими маніпуляціями більшовики домагалися отримання у цих органах влади більшості для своїх представників і недопущення до них інших політичних сил [18, с. 140-141].

За висновками сучасних дослідників, боротьбу з партією боротьбистів ЦК КП(б)У розпочав за безпосередньою вказівкою з Москви, яка базувалася на особистому рішенні Леніна, підтриманому РКП(б). ЦК КП(б)У, в свою чергу, слухняно взявся за виконання відповідного завдання [17, с. 87]. Вже 17 січня 1920 року ЦК КП(б)У звернувся із заявою до Виконкому Комінтерну, у якій визначив УКП(б) як куркульську і петлюрівську партію, звинуватив її у протиставленні пролетарській владі влади селянської і т.п., тобто в контрреволюційності. Вказувалося, що КП(б)У, з огляду на це, змушена була “<...> розпочати проти боротьбистів енергійну контрагітацію” [16, с. 102].

14 лютого 1920 року ЦК КП(б)У направив своїм губернським комітетам “Тези про наше ставлення до боротьбистів”, у яких пропонувалося розгорнути боротьбу проти УКП(б) [17, с. 87]. Отримали її і більшовицькі очільники Полтавської губернії. У “Тезах про наше ставлення до боротьбистів, прийнятих на засіданні Ц.К. К.П.У. від 11-го лютого 1920 р.[оку]” констатувався той факт, що “<...> залучення партії боротьбистів до державної відповідальності, – прискорюючи політичну еволюцію (цієї – авт.) партії, – мало прогресивне значення, так як скорочувало період невизначеності і безформеності політичних угруповань і відносин” [10, арк. 20]. Однак після цього на адресу УКП(б) йшов перелік звинувачень, серед яких:

- еволюція партії “<...> вправо, тобто в сторону виродження, в інтелігентську політичну групу, яка спирається переважно на кулацькі елементи села і на шкурницько-міщечницькі елементи міста, в тому числі і невеликої частини робітничого класу”;

- “підштовхувані керівною групою шовіністичної інтелігенції, яка більше всього боїться свого розчинення у єдиній комуністичній партії, боротьбисти ставши при владі, не лише зберегли, але і розвинули всі прийоми і методи безвідповідальної опозиційно-демагогічної групи, яка прагне спиратися на всі елементи невдоволення і дезорганізації, в яких, <...>, немає нестачі у важких умовах існування України”;

- надання “<...> користуючись всім авторитетом і перевагами правлячої партії <...>”, легальних умов існування “<...> всім тим кулацько-міщанським елементам міста і села, які ненавидять партію робітничого класу (мається на увазі КП(б)У – авт.) і радянську владу”;

- ведення “під виглядом боротьби за українську самостійність <...>” дезорганізаційної боротьби “<...> проти необхідного сполучення і об’єднання господарських апаратів, обслуговуючих спільні інтереси <...>” УСРР і РСФРР. Завдяки цьому “<...> вони сприяють господарському хаосу і загрожують підірвати всю роботу по економічному будівництву України і Росії”;

- “особливо злочинна” діяльність боротьбистів у військовій сфері (“під виглядом боротьби за самостійну українську армію боротьбисти підтримують партизанські банди, словом і ділом протиставляючи їх Червоній армії і посилюючи цим елементи бандитського хаосу, що привів Україну на край загибелі” в “<...> умовах ще далеко незакінченій на Україні боротьби з внутрішньою і зовнішньою контр-революцією <...>”, що є “<...> нічим іншим, як

прислужництвом хижакам імперіалізму і зрадницьким нанесенням удару в спину Радянській владі”) [10, арк. 20].

Після цих звинувачень висновок був лише один – “низькопробній політичній грі боротьбистів, яка таїть у собі серйозну небезпеку для політичного розвитку України, повинен бути покладений край”. Для цього на місцях більшовикам пропонувалося реалізувати низку заходів. По-перше, “<...> відкрити саму серйозну, уважну і енергійну кампанію проти партії боротьбистів, викриваючи її інтелігентсько-кар’єристський, шовіністичний і експлуататорський, кулацький характер” [10, арк. 20]. По-друге, “<...> особливу увагу при цьому належить звернути на всі ті випадки, де боротьбисти прямо чи опосередковано підтримують розбещених партизан і підривають авторитет і силу Російсько-Української Червоної армії <...>”, яку партизани зрадили, віддавши на поталу денікінців [10, арк. 20 зв.]. По-третє, “відповідним Радянським організаціям <...> не залишати без відповіді ні одну шовіністичну, анархо-кулацьку заяву <...>” УКП(б); “<...> шляхом безпощадних викриттів <...>” змусити трудящих-прихильників УКП(б) зрозуміти, що шлях партії боротьбистів “<...> є шляхом неминучої загибелі Радянської України” [10, арк. 20 зв.]. Окремо зазначалося, що певне “<...> числ[о] соціалістичних елементів до цих пір утримується в рядах [бо]ротьбистів, як офіційним комуністичним прапором цієї партії [і] її зовні-революційною фразеологією, так і майстерно роздмухуваними [бо]ротьбистським друком, промахами і помилками окремих представників Радянської влади, які не рахуються з національними потребам[и] українських народних мас” [10, арк. 20 зв.]. Однак при цьому у даному документі зауважувалося про можливість прийняття окремих боротьбистів до лав КП(б)У: “чесні соціалістичні елементи боротьбистів повинні бути відірвані від соціал-шовіністів і повинні знайти соб[і] місце в рядах нашої партії” [10, арк. 20 зв.].

Спроба УКП(б) досягти вступу в III-й Комуністичний Інтернаціонал як провідній течії комунізму в Україні і представляти там УСРР, що було б на думку її керівництва, запорукою збереження партії і надання їй пріоритетного права в формуванні урядової політики, закінчилася повною поразкою [14, с. 7]. Природно, що у “війні” між УКП(б) і КП(б)У, ЦК РКП(б) і Виконком Комінтерну (далі ВККІ – авт.) підтримали КП(б)У. Ще 18 січня 1920 року Політбюро ЦК РКП(б) ухвалило провести через Бюро ВККІ заяву в різкій формі про неприйняття УКП(б) в Комінтерн з огляду на її контрреволюційні виступи [16, с. 102]. 26 лютого 1920 року ВККІ, що перебував під контролем більшовиків, відмовив УКП(б) у прийнятті в Комінтерн як партії дрібнобуржуазній, що відступає у низці важливих питань від принципів комунізму, і рекомендував всім її справжнім комуністичним елементам вступати в КП(б)У [13, с. 286]. Таким чином було дано старт ліквідаційному процесу боротьбистської партії.

Реакція членів УКП(б) на таке рішення ВККІ була неоднозначною. Різку незгоду висловили Волинський, Катеринославський і Чернігівський губкоми УКП(б), чимало місцевих організацій боротьбистів. Але, реально оцінюючи ситуацію, яка не залишала жодної альтернативи, члени ЦК УКП(б) В. Блакитний, Г. Гринько, П. Любченко, О. Шумський наприкінці лютого 1920 року розпочали переговори з ЦК КП(б)У про самоліквідацію своєї партії та умови вступу її членів до КП(б)У [16, с. 102-103].

Виявлені нами архівні документи дають змогу стверджувати про те, що на Полтавщині у місцевої більшовицької влади єдиної чіткої політичної лінії поведінки щодо осередків боротьбистської партії не існувало. Лише на початку березня, під впливом розпочатої “зверху” антиборотьбистської кампанії, ситуація різко змінилася. Так, 2 березня 1920 року на засіданні пленуму губпарткому відбувся розгляд і обговорення питання щодо ставлення КП(б)У до боротьбистів. Полтавські більшовики змушені були констатувати, що “<...> при вирішенні цього питання на практиці, ледь не кожен член нашої партії (КП(б)У – авт.) до останнього часу вважав можливим мати свою особливу думку. Окремі організації (КП(б)У на Полтавщині – авт.) проводили свою особливу місцеву (підкреслено у документі – авт.) політику по відношенню до боротьбистів” [10, арк. 21]. Крім цього, ними було визнано, що “відсутність твердої лінії поведінки у цьому питанні <...>” була на руку боротьбистам, які хотіли використати сприятливе для них становище [10, арк. 21]. Це мало своїм наслідком той факт, що губернське партійне керівництво КП(б)У (губпартком) розіслало усім повітпарткомом КП(б)У на Полтавщині спеціальний секретний циркулярний лист, в якому згідно з вищезгаданими “Тезами...” ЦК КП(б)У наголошувалося, що боротьбисти “<...> всією своєю діяльністю і занятою ними позицією стосовно нашої партії і тим самим до Радянської влади показали себе, як раз зі сторони контр-революційної. У кінцевому рахунку боротьбисти перетворилися в партію, де могли знайти собі притулок всі Петлюрівці всі реакційні націоналістичні елементи. Факти, що мали місце в різних місцях Полтавщини і в інших губерніях України, побудили Губпартком (КП(б)У Полтавщини – авт.) і Ц.К. К.П.У. покласти кінець заграванням боротьбистів” [10, арк. 21]. Таким був вердикт щодо УКП(б), винесений правлячою більшовицькою партією на місцевому рівні, який одночасно давав старт боротьбі проти осередків УКП(б) на Полтавщині.

У той же час у цьому документі наголошувалося на можливості переходу окремих членів УКП(б) з відповідною класовою свідомістю і соціальним становищем (яких за оцінкою більшовиків було “<...> дуже небагато <...>” [10, арк. 21]) до лав КП(б)У. Окремо визначалася тактика “рішучої” боротьби з осередками партії боротьбистів: “<...> розколоти і внести в її ряд[и] дезорганізацію”. При цьому уточнювалося, що “ця тактика може привести до бажаних результатів лише у тому випадку, якщо ми назираючи на слабкі сторони боротьбистів / а цих слабких у них стільки /, скільки радіусів у шарі /, будемо самі тверді у проведенні нашої політичної лінії” [10, арк. 21]. Відповідно до цього, членам КП(б)У пропонувалося висвітлювати серед населення шовіністичні тенденції і прояви боротьбистів, їхнє прагнення до створення незалежної, повністю “<...> відокремленої китайською стіною, від соціалістичної Росії Української республіки, на тенденцію огороження Українського пролетаріату від Пагубного впливу на нього російського робітничого класу <...>”. При цьому члени більшовицької партії мали “<...> твердо і неухильно стояти на своїй позиції, позиції партії Українського пролетаріату і найбіднішого селянства, не відхиляючись в [с]торону шкідливого і безумовно [к]онтр-революційного русифікаторства” [10, арк. 21], тобто не проявляти відкрито якихось антиукраїнських чи проросійських дій. Зазначалося, що “будь-який крок у цьому напрямі повинен кваліфікуватися, як провокаційний і злочинний з точки зору нашої (більшовицької – авт.) партії”.

Крім цього, УКП (боротьбистів) розглядалася як партія, яка “наклеїла на себе комуністичний ярлик”, і яку виростили і зміцнили “кулацькі елементи села, з їх дрібно-буржуазним патріотизмом і підігрітим петлюрівщиною, націоналістичним настроєм <...>”, при потуранні з боку КП(б)У [10, арк. 21]. Окремо у тексті зазначеного документу згадувалося про “правильний висновок” Виконкому III-го Комуністичного Інтернаціоналу, яким визнавалося ведення боротьбістами контрреволюційної політики, а як наслідок – неможливості входження УКП(б) в Інтернаціонал, та пораду влиття в КП(б)У [10, арк. 21].

На основі вищезазначеного Полтавський губпартком КП(б)У запропонував у зазначеному секретному циркулярному листі усім своїм повітовим осередкам (упарткомам) негайно провести наступні заходи у боротьбі з УКП (боротьбистів) на найнижчому (повітовому і волосному) рівні:

- негайно припинити існуючий на місцях “<...> симбіоз наших організацій з боротьбістами, не входячи з ними ні в які переговори й угоди”;

- “вжити заходів для припинення виходу боротьбистських газет, відмовляючи їм [у] видачі паперу, під приводом невеликої його наявності і необхідності зберегти його для видання газети Уравкома” (вочевидь, мова йде про Укрревком – авт.);

- “звернути особливу увагу на зв'язки боротьбистів з селом і мати за ними спостережливий нагляд”;

- “вжити термінових заходів для того, щоб на усі відповідальні посади, як в цивільних установах / Освіта, Відділ Управління, Земвідділ, Раднаргосп /, так і особливо у військові були призначені члени нашої (більшовицької – авт.) партії”;

- прийняти даний циркулярний лист “<...> до безумовного і беззастережного виконання і керівництва не роблячи ніяких відступів (від його положень – авт.)” [10, арк. 21]. Окремо у документі акцентувалося на необхідності дотримання при виконанні означеної у листі антиборотьбистської кампанії “<...> належного такту і не давати приводів до демагогічної агітації, з боку боротьбистів” [10, арк. 21].

Дотримуючись тези, що боротьбістам не слід розколювати робітничий фронт, більшовикам вдалося схилити лідерів УКП(б) до прийняття рішення про самоліквідацію партії [15, с. 11]. 12 березня 1920 року ЦК УКП(б), спираючись на досягнуті домовленості з керівництвом КП(б)У, прийняв постанову про саморозпуск своєї партії [12, с. 24-25; 13, с. 279]. А 20 березня 1920 року Всеукраїнська партійна конференція УКП(б) схвалила курс ЦК УКП(б) на самоліквідацію партії і доручила йому завершити переговори з КП(б)У про умови вступу до її лав [16, с. 103]. На базі рішень цієї конференції, ЦК УКП(б) 24 березня прийняв постанову про ліквідацію партії: “1) Українська комуністична партія (боротьбистів) оголошується неіснуючою, її члени організовано переходять в КП(б)У за директивами ЦК, 2) ЦК УКП(б) розпускається” [13, с. 286]. Крім цього, тоді ж було утворено ліквідаційну комісію у складі В. Блакитного, А. Приходька, О. Шумського для проведення всієї організаційної роботи в руслі визначеного курсу [13, с. 286-287; 16, с.103]. 25 березня на засіданні Тимчасового Бюро ЦК КП(б)У О. Шумський повідомив керівництво більшовиків про розпуск УКП (боротьбистів) [15, с. 11].

Механізм злиття УКП(б) з КП(б)У був нескладним. Були утворені ліквідаційні трійки на рівні губерній, повітів, що склалися з двох більшовиків та одного боротьбіста. Вони приймали заяву про вступ до КП(б)У від членів вже неіснуючої

боротьбистської партії. Проте права течія боротьбистів не визнала рішення про самоліквідацію партії та продовжила боротьбу, очоливши селянські рухи і, зрештою, була ліквідована заходами ЧК [15, с. 11].

Архівні документи дозволяють відтворити стислу хроніку реалізації даних рішень на Полтавщині. Так, на засіданні президії Полтавського губкому КП(б)У 27 березня 1920 року слухалося питання про інструкцію по злиттю більшовиків з боротьбистами та було постановлено прийняти вироблену головою президії Коцюбинським інструкцію з цього питання [7, арк. 1], а на засіданні 30 березня – постановлено ввести в Полтавський губпартком КП(б)У двох колишніх боротьбистів – Мусіндзона (у документі його помилково названо Мусінзов – авт.) і Холодного, а також “запропонувати Мусінзову ліквідувати упродовж 5 днів Кюста” (так у документі; вочевидь мова йде про КЮС – боротьбистську молодіжну організацію – авт.) [7, арк. 2].

1 квітня 1920 року на засіданні президії губпарткому КП(б)У в присутності колишніх боротьбистів Мусіндзона і Холодного було заслухано питання про ліквідацію губпарткому боротьбистів. В результаті було ухвалено вважати з цього дня (тобто, з 1 квітня) Полтавський губпартком УКП(б) неіснуючим, а також вибрати на засіданні губпарткому двох членів комісії для проведення перереєстрації, спричиненої входженням боротьбистів в КП(б)У [7, арк. 4]. Відповідно, 3 квітня на засіданні губпарткому було вирішено питання про перереєстрацію. Зокрема, ухвалено “виділити комісію у складі Козюри, Миронова, Пилипенка, для перереєстрації Міської організації. В Губернську комісію по перереєстрації боротьбистів, які вливаються (обрати – авт.) тт. Василька, Коцюбинського, Козюри”. Доручити Губернській комісії (провести – авт.) партійних організацій К.П.У. перереєстрацію” [7, арк. 5]. 7 квітня на засіданні президії губпарткому КП(б)У було ухвалено рішення видати грошову суму у сто тисяч рублів ліквідаційній комісії губпарткому боротьбистів для ліквідації справ газети боротьбистів [7, арк. 8], а 26 травня, у відповідь на заяву ліквідаційної комісії, – п’ятдесят тисяч рублів для потреб ліквідації [7, арк. 32].

Однак, робота щодо процесу ліквідації/злиття, вочевидь, із якихось незрозумілих нам причин, дещо затягнулася, про що свідчать матеріали із Протоколу засідання Бюро Полтавського губпарткому 7 травня 1920 року. Окрім місцевих партійців, на ньому того дня були присутніми представники з “центру” – ЦК КП(б)У, а саме Шумський (він же – один із лідерів колишньої УКП(б) – авт.) та Скрипник. Серед іншого, на даному засіданні слухалося питання “про об’єднання згідно постанови Всеукраїнської партійної конференції партії борот[ь]бистів з комуністами-більшовиками”. Присутній на даному засіданні В. Мазлах повідомив про те, що комісія “<...> по проведенню постанови про злиття вибрана лише днів 5 – 6 тому назад і тому ще нічого не встигла зробити”. Натомість його колега Алексєєв, доповнив його, вказавши, що “<...> комісія у складі т.т. Коцюбинського і Козюри вибрана була і раніше, але внаслідок їх відкликання Ц.К. робота призупинилася і крім того більшість комітету стала на точці зору можливості з цим питанням не поспішати до кінця Губернського З’їзду Рад” [8, арк. 4]. Відтак, Шумський поставив “<...> на вид комітету невиконання постанов Всеукраїнської партійної конференції”. З огляду на це, на даному засіданні було ухвалено “затвердити комісію (по злиттю боротьбистів з більшовиками – авт.) в складі т.т. Лазарського, Вагринського і Полипенка”, якій

було доручено вирішити декілька питань. По-перше, “<...> негайно приступи[ти] до роботи і в найкоротший термін провест[и] об'єднання в життя”, а по-друге, “<...> негайно організувати такі ж комісії у повітах” [8, арк. 4]. Після цих кардинальних кроків справа дещо зрушилася з місця. Наприклад, уже 13 травня на засіданні Полтавського губпарткому КП(б)У, у присутності Скрипника і Шумського, слухалася доповідь Лазорського про злиття УКП(б) з КП(б)У, а також було затверджено список, вироблений комісією, і постановлено затребувати від усіх повітів матеріали по затвердженню боротьбистів (в КП(б)У – авт.). Мали місце й бюрократичні курйози: окремо було ухвалено “померлого тов.[ариша] Мельницького – боротьб.[иста] вважати членом К.П.У.” [8, арк. 20 зв.]. В цілому, у травні 1920 року процес злиття на Полтавщині був завершений.

Окремі колишні члени УКП(б) були прийняті в КП(б)У. Із загальної кількості 15 тисяч членів до лав КП(б)У було прийнято трохи більше 4 тисяч осіб. Ленін на IX з'їзді РКП(б), підбиваючи підсумки політичної боротьби КП(б)У з УКП(б), зазначив: “<...> ми отримали, завдяки правильній лінії ЦК <...> те, що все краще, що було у середовищі боротьбистів, увійшло в нашу партію під нашим контролем, <...>, а решта зникла з політичної сцени. Ця перемога варта пари гарних битв” [2, с. 228]. Лідери УКП(б) згодом обіймали відповідальні посади в ЦК КП(б)У та Раднаркомі. Частина боротьбистів була знищена в період так званої боротьби проти “куркульського бандитизму”. А восени 1920 року при перереєстрації КП(б)У значна частина колишніх боротьбистів була виключена з її лав [17, с. 87].

Але, незважаючи на ліквідацію УКП(б), у повітах Полтавської губернії продовжували спостерігатися боротьбистські настрої. Як свідчать факти, не всі колишні боротьбисти, які перейшли в КП(б)У, сприйняли більшовицьку ідеологію. Так, наприклад, у звіті про діяльність Полтавського губпарткому КП(б)У (станом на липень 1920 року) ми знайшли інформацію про факт “<...> розкладу партійного повітового комітету (КП(б)У – авт.) і його переходу разом з рядовими працівниками /18 ч.[оловік]/ в У.К.П. (мається на увазі Українська комуністична партія, створена у січні 1920 року – авт.) в м. Кобеляках” [10, арк. 1 зв.]. За даними того ж документу, верхівку Кобеляцької більшовицької партійної організації “<...> складала група колишніх “боротьбистів” на чолі з Далеким”, а очільником виконкому і парткому був Я. Огій, який “<...> особливо висунувся у денікінський час своїми партизанськими діями (проти білих військ – авт.)” [10, арк. 4 зв.]. Крім цього, також зазначалося, що тамтешня “публіка” (мається на увазі членів партійного осередку КП(б)У – авт.) важко мирилася з дисципліною, яка вводилася більшовиками, і “<...> не відрікшись зовсім від “боротьбизму” весь час шукала неправильності у загальній політиці партії, вела <...> підпільну руйнівну роботу <...>”, яка вилілася у форму колективного переходу більше 20 осіб, серед яких був і очільник виконкому Я. Огій, в УКП [10, арк. 4 зв.]. У відповідь на це губпарткомом КП(б)У було вжито заходи “для ліквідації створеного у зв'язку з цим фактом становища в Кобеляках для попередження розкладницького впливу цього факту на життя інших (більшовицьких – авт.) організацій <...>” [10, арк. 1 зв.]. Зокрема, “було постановлено організувати тимчасову трійку для керівництва роботою в Кобеляках, а по повітам губернії розіслано циркулярний лист <...>” із всебічним висвітленням даної події [10, арк. 1 зв.].

Не все гаразд було і в Лубенській повітовій більшовицькій організації. Так, у травні 1920 року її члени називали себе “Українською партією комуністів”. Це, на думку В. Я. Ревегука, не випадково, адже більшість із них (а всього в тамтешньому осередку нараховувався 131 член), були колишніми боротьбистами, які стояли на ідейних засадах боротьбистської ідеології. Лубенська більшовицька парторганізація фактично опинилася поза контролем Полтавського губкому КП(б)У, що призвело до її розпуску, і створення комісії по формуванню її нового складу. Зрештою, після перереєстрації у ній залишилося лише 36 комуністів і 40 їм співчуваючих [18, с. 138]. Проте самі більшовики у доповіді про Лубенську організацію КП(б)У (1920 рік) зазначали, що неправильне вживання нею своєї назви у даному випадку “<...> пояснюється скоріше халатністю, ніж злим умислом” [9, арк. 16].

Влітку 1920 року Лубни (Лубенська організація КП(б)У) знову стали в центрі уваги більшовиків. За даними звіту про діяльність Полтавського губпарткому КП(б)У (станом на липень 1920 року), “багато шуму наробила тут у свій час історія з самогубством двох товаришів боротьбистів” [10, арк. 5]. Ця подія стала приводом до того, що “група товаришів колиш[ніх] бороть[би]стів подала заяву про вихід із (більшовицької – авт.) партії пов’язуючи самогубство з “диктатурою осіб” та ін.” [10, арк. 5]. Завдяки втручання Полтавського губпарткому КП(б)У зазначена “<...> історія була ліквідована шляхом відкликання багатьох товаришів і <...> повного перекидання всього паркому в цілому” (йдеться про проведення більшовиками кадрових ротацій). Як наслідок, у Лубни на посаду голови парткому і голови виконкому було відправлено з Полтави члена губкому КП(б)У Буценка. Після всіх цих заходів, як зазначено у документі, “<...> робота там значно просунулася вперед” [10, арк. 5]. У цьому ж документі зазначається, що деякі повіти Полтавської губернії були піддані більшовиками “<...> невеликій чистці і перекиданню партійних сил” [10, арк. 5]. Можна припустити, що певний вплив на кадрові ротації справили конфліктні ситуації, які ми розглядали вище.

Отже, Українська комуністична партія (боротьбистів) була однією з найбільш потужних політичних сил в Україні наприкінці 1919 – початку 1920 року, яка пропонувала альтернативний більшовицькому варіант розвитку України. На Полтавщині її підтримувала більшість селянства, а її партійні осередки знаходилися майже в кожному повіті губернії. КП(б)У здійснювала щодо УКП(б) подвійну гру – лінію на політичну угоду (тимчасовий союз з огляду на несприйняття більшості населення більшовицького політичного курсу), водночас, ведучи з ними непримиренну ідейну боротьбу. Ідеологія більшовиків не визнавала інших альтернативних політичних сил і програм, а тому боротьбисти, як і інші партії були приречені на зникнення. В цілому, на території Полтавської губернії боротьба між більшовиками і боротьбистами йшла у руслі рішень ЦК КП(б)У. Завдяки штучно створеним перешкодам діяльності боротьбистів, міжпартійна боротьба закінчилася вимушеною самоліквідацією місцевих осередків УКП(б) та вхожденням окремих її членів в КП(б)У.

Список використаних джерел

1. Бабенко Л. Л. Ліквідація небільшовицьких політичних партій на Полтавщині в першій половині 1920-их років: навчальний посібник / Л. Л. Бабенко, С. М. Ляхівненко. – Полтава : АСМІ, 2009. – 120 с.

2. Басманов М. М. Сотрудничество и борьба: Из опыта отношений КПСС с непролетарскими и некоммунистическими партиями / Басманов М. И., Гусев К. В., Полушкина В. А. – М.: Политиздат, 1988. – 382 с.
3. Безотосний М. Т. Україна в добу сталінщини: Історія опору / Безотосний М.Т. – К.: Б. в., 2002. – 128 с.
4. Білошицький С.В. Формування монопартійної системи в Україні: передумови, форми і методи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / С. В. Білошицький. – Донецьк, 2001. – 19 с.
5. Головченко В.І. Проблеми української державності в програмних документах вітчизняних соціалістичних партій періоду національно-демократичної революції (1917–1920 рр.) / Головченко В. І. // Вісник Харківського університету. – Харків, 1996. – № 387. – Вип. 1. Історія України. – С. 108-115.
6. Гусев К.В. Стратегия и тактика большевиков в отношении непролетарских партий / К.В. Гусев, В. А. Полушкина. – М.: Политиздат, 1983. – 80 с.
7. Державний архів Полтавської області. – Ф. 9032. – Оп. 1. – Спр. 6.
8. Там само. – Спр. 7.
9. Там само. – Спр. 12.
10. Там само. – Спр. 13.
11. Єфименко О. Г. Політична доктрина боротьбистів: витоки та сутність / Єфименко О.Г. // Вісник Харківського університету. – Харків, 1996. – №387. – Вип. 1. Історія України. – С. 166-170.
12. Кокін С. А. Боротьба КП(б)У з політичною опозицією на початку 20-х років / Кокін С.А. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К., 1992. – Вип. 2. – С. 24-30.
13. Курас И. Ф. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине / Курас И. Ф. – К.: Наукова думка, 1978. – 314 с.
14. Любовець О. Боротьбисти і більшовики: співпраця та протиборство / Любовець О. // Історія України. – 2000. – № 40 (жовтень). – С. 6-7.
15. Остапенко Я.М. Ліквідація більшовиками опозиційних політичних партій в Україні (1920–1925 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / Я. М. Остапенко. – Харків, 2000. – 20 с.
16. Панчук М. І. Партії українського національного комунізму / Панчук М. І. // Наукові праці з питань політичної історії. – К., 1992. – Вип. 172. – С. 85-105.
17. Політична історія України. ХХ століття: в 6 т. / [ред. Курас І. Ф. та ін.]. – К.: Генеза, 2002–. – Т. 3: Утвердження радянського ладу в Україні (1921–1938). – 2003. – 445 с.
18. Ревегук В.Я. Полтавщина в добу Української революції 1917–1920 рр. / Ревегук В.Я. – Полтава: АСМІ, 2002. – 188 с.
19. Ревегук В.Я. За волю України. Нариси історії повстансько-партизанської боротьби на Полтавщині в 1917-1923 рр. / В. Я. Ревегук. – Полтава: ПП Шевченко Р.В., 2007. – 299 с.

Д. В. Стаценко

САМОЛИКВИДАЦІЯ ЯЧЕЕК УКРАЇНСЬКОЇ КОМУНІСТИЧЕСЬКОЇ ПАРТІЇ (БОРТЬБИСТОВ) В 1920-М ГОДУ (НА ПРИМЕРЕ ПОЛТАВЩИНИ)

В статтє на основаннн архнвнх докумєнтєв аналнзуєтєся оснєвнє аспєктн дєятєльностн КП(б)У н єє полтавскнх органнзацнєй относнтельно небєльшєвнстскнх партнєй. В частностн, нсслєдуєтєся прнчннн н условнє самєлнквндацнє мєстнх ячєєк Українскєй коммуннстнческєй партнєй (бортьбнстєв) на тєррнтєорнє Полтавщннн в 1920-м годє. Внєяснєтєся мєханнзм давлєннє на нх органєв партнєйнєй н государтєвнєннєй властн.

Ключевые слова: украинский национал-коммунизм, Украинская коммунистическая партия (боротьбистов), РКП(б), КП(б)У, Полтавщина, небольшеvistские партии.

D. V. Statsenko

**SELF-DESTROYING ACTIVITY OF THE UNITS OF UKRAINIAN
COMMUNIST PARTY (THE BOROTBISTS) IN 1920
(ON THE EXAMPLE OF POLTAVA REGION)**

Using the archival documents, this article reveals the main aspects of the activities of the Communist Party (Bolshevik) of Ukraine, or the CP(b)U, and its Poltava local organisations as for non-Bolshevik left-wing (oppositional) parties. The reasons and conditions of self-destroying activity of local units of the Ukrainian Communist Party (the Borotbists) on the territory of Poltava region in the 1920 are analysed in particular. The mechanism of the party and the state authorities' pressure is considered.

Keywords: *Ukrainian National Communism, the Ukrainian Communist Party or the UCP (the Borotbists/ Borotbysts/ Borotbysty/ Fighters), the Russian Communist Party or the RCP (Bolshevik), the Communist Party (Bolshevik) of Ukraine, or CP(b)U, Poltava region, non-Bolshevik left-wing (oppositional) parties.*

Надійшла до редакції 4 квітня 2013 року